

התליון של מרטה

התליון של מרטה.
משמאל מרטה וינטר (גורן)

מרטה גורן נולדה בצ'ורטקוב שהייתה אז במזרח פולין, ואמה הבריחה אותה מהגטו והסתירה אותה במרתף בית מרקחת, ומאוחר יותר היא הוסתרה בוורשה בזהות שאולה אצל משפחת שולץ שהיא לא הכירה קודם לכן.

אחרי חדשים במרתף התקשיתי להתרגל לאור השמש. הרגשתי שאמא מתווכח מאוד ורציתי להקל עליה, אבל פחדתי מאוד. לאן אני נוסעת? מי האנשים האלה? איך אפשר לסמוך עליהם? האם היא מכירה אותם?

ופתאום עצרה הרפכת, והמון אנשים ירדו ממנה.

"הנה לידקה", אמרה לי אמא והצביעה אל נערה יפהפיה שעמדה על הרציף וחיכה אלי.

נרגעתי. לידקה נגשה אלינו בחינה, התנשקה עם אמא, לטפה את שערי ומיד הסירה מעלי את הסרט עם הצלב.

"נוצרים לעולם לא עונדים צלב בסרט, רק בשרשרת", אמרה ומסרה אותו לאמא. אמא מהרה לתחב אותו לתוך התיק, ולידקה הוסיפה ואמרה: "כשתבואי אלינו נדאג שתהיה לך שרשרת מתאימה".

[...]

זהו. מחקתי את מרטה והייתי כלי קרישית.

ביום ראשון הלכתי עם כל המשפחה לתפלה בכנסיה. התפעלתי מהשקט ומעשר התמונות והפסלים. ראיתי שכל מי שנכנס לאולם התפלה נגש למזבח, יורד על ברקיו, קד קדה ומצטלב. ואני, כריסטינה גריניביץ, החלטתי להראות שאני אדוקה מאוד. כבר בפתיח הכנסיה ירדתי על ברקי, והלכתי עליהן עד המזבח. כשחזרנו הביתה מרחת גברת צ'פלינסקה משחה על שתי ברקי שהשתפשו וענדה לצוארי שרשרת עם תליון של המדונה ובנה.

[...]¹

התליון שקיבלה מרטה מגברת צ'פלינסקה מצילתה נשמר אצלה במשך כל המלחמה, ואף במסע הארוך שאחריה מבית היתומים ועד קליטה מורכבת בארץ.

1. מה היה התפקיד המקורי של התליון?

2. כיצד הוא מסמל את השינוי בחייה?

3. מדוע שמרה מרתה על התליון גם לאחר המלחמה?

4. מה מסמל עבודה התליון?

1. נעמי מורגנשטרן, בת כזאת רצינו: סיפורה של מרטה גורן, ירושלים 2003, עמ' 32-38.

העדליון של דיתה

למעלה: דיתה גרליץ; משמאל: דיתה עם אביה
ברקע: המכתב של אמה של דיתה, שרה

שרה ויחיאל גרליץ מבנדין שבפולין הפקידו את בתם היחידה דיתה, בת השש, אצל חבר פולני. מתוך תחושה שהם לא ישובו לראות את בתם, הם השאירו לה עדליון ובו תמונתה ותמונותיהם ומכתב שהיא הייתה אמורה לקרוא כשתבגר.

ילדות שלי אהובה ויקרה מכל,

כשילדתי אותך אהובתי שלי, לא העליתי על דעתי שאחרי שש וחצי שנים איאלץ לכתוב לך מכתב בתוכן זה. ראיתך בפעם האחרונה ביום הולדתך השישי, ב-13 בדצמבר 1943. הייתי באשליה שאראה אותך שוב טרם עוזבנו, אך עתה אני יודעת שזה לא יקרה. אני רוצה לסכן אותך. אנו נוסעים ביום שני והיום יום שישי בערב [...] לוקחת אני עמדי את דמותך האהובה, כפי שהיית בביתנו, את קול קשקושך הילדותי, החמוד, את ריח גופך הטהור, את קצב נשימתך, את חיוךך ואת בכיך; נוטלת אני עמי את הפחד האיום, התהומי, אשר לב אמך לא היה מסוגל לשכך אפילו לרגע אחד... זכרי לטובה את הסבים והסבתות המכובדים ביותר, הדודים והדודות וכל המשפחה. שמרי את זיכרוננו כולנו ואנא, אל תאשימינו. ואשר לי, אמך, מחלי לי, מחלי לי ילדתי היקרה על שילדתך, ברצוני היה להביאך לעולם בקהילתך ולחיות את חיך שלך, ואם הדברים התגלגלו אחרת, אין זו באשמתנו; לכן אני מתחננת, גוזלי שלי היקר שלי, היחיד שלי, אנא אל תאשימינו. השתדלי להיות טובה כמו אביך ואבות אבותיך, ואהבי את ממלאי מקום הורך ומשפחתם, אשר בוודאי יספרו לך עלינו. הייתי רוצה שתעריכי עד כמה הם מקריבים את עצמם למענך ותהיי להם לגאווה, כדי שלא תהייה להם סיבה להתחרט על העול אשר הם לקחו על עצמם מרצונם. עוד דבר הייתי רוצה שתדעי, שאמך הייתה אדם זקוף קומה, למרות כל ההשפלות שירדו עלינו מידם של אויבינו, ואם ייגזר עליה למות, היא תמות בלי לגנות, בלי בכי, אלא תעלה על שפתיה חיוך של בוז כלפי תליניה.

מאמצת אני אותך אל לבי, נושקת בלהט ומברכת אותך בכל העצמה של לב ואהבה של אם.

אמך.¹

בני הזוג ניצלו ועם דיתה עלו יחד לישראל.

1. מדוע בחרו ההורים להשאיר מלבד המכתב גם את העדליון?
2. מדוע שמרו על העדליון גם לאחר המלחמה?

1. מתוך אתר האינטרנט של יד ושם:

<http://www1.yadvashem.org/education/lessonplan/hebrew/Family.htm>

הדובון פרדי לסינג

הדובון של פרדי לסינג

דובון הצעצוע שייך לפרד לסינג ששרד כילד בשואה ומתגורר כיום בארצות הברית. לסינג היה תלמיד בית ספר כאשר פלשו הגרמנים להולנד. הוא הוסתר על ידי משפחה נוצרית ובמשך זמן זה הפך דובון הצעצוע לחברו היחיד, שותפו לסוד ומקור נחמתו. לאחר תום המלחמה נשאר דוב הצעצוע עם פרד לסינג עד שלסינג הסכים להשאילו ליד ושם עבור תצוגה זו.

כאשר פנו אליו מיד ושם, ביקש לסינג ימים מספר על מנת לשקול את הרעיון לשלוח את הדובי כה רחוק. לאחר מחשבה זהירה שב לסינג לאוצרי המוזאון עם תגובה זו: "דיברתי עם הדובי שלי והסברתי לו שבפעם הראשונה אי פעם יהיה עלינו להיפרד. הסיבה הייתה שעליו למלא משימה חשובה - עליו לנסוע לישראל כדי ליטול חלק בתערוכה עם צעצועים אחרים מתקופת השואה, ושם הוא יספר את סיפורנו לילדים שיבואו לצפות בתערוכה."

1. מה היה התפקיד המקורי של החפץ?
2. האם תפקידו השתנה במהלך השואה?
3. מדוע היה קשה לפרדי להיפרד מהדובי?
4. איזו משמעות יש לדובי עבורו?

הבובה קולט

הבובה קולט

קלודין שוורץ-רודל הייתה בת שבע כאשר נמלטה עם הוריה מפריז לדרום צרפת. לפני שעזבו את פריז נתנו ההורים לקלודין בובה ושמה קולט. הבובה הייתה מקור גאווה והנאה לילדה, אך היא לא יכלה להבין מדוע הוריה מקדישים לבובה תשומת לב רבה כל כך. הם הזהירו את קלודין שוב ושוב שלא לשבור אותה, שלא להשאיר אותה לבדה ולשמור עליה שלא תירטב. רק מאוחר יותר הבינה קלודין שקולט שימשה גם ככספת. בכל לילה פתח אביה תא נסתר בתוך הבובה והוציא ממנו כסף וחפצי ערך אחרים, ובהם שיחדו בני המשפחה אנשים שיסייעו להובילם למקום מבטחים. כאשר הגיעה המשפחה לבסוף ליעדה, נגזז שיערה של קלודין, וממנו נעשתה פאה לבובה אשר שיערה נפל מרוב טיפול וחיבוק.

1. מה היה התפקיד המקורי של החפץ?

2. האם תפקידו השתנה במהלך השואה?

3. מדוע לדעתכם היה קשה לקלודין להיפרד מהבובה ולמסור אותה ליד ושם?

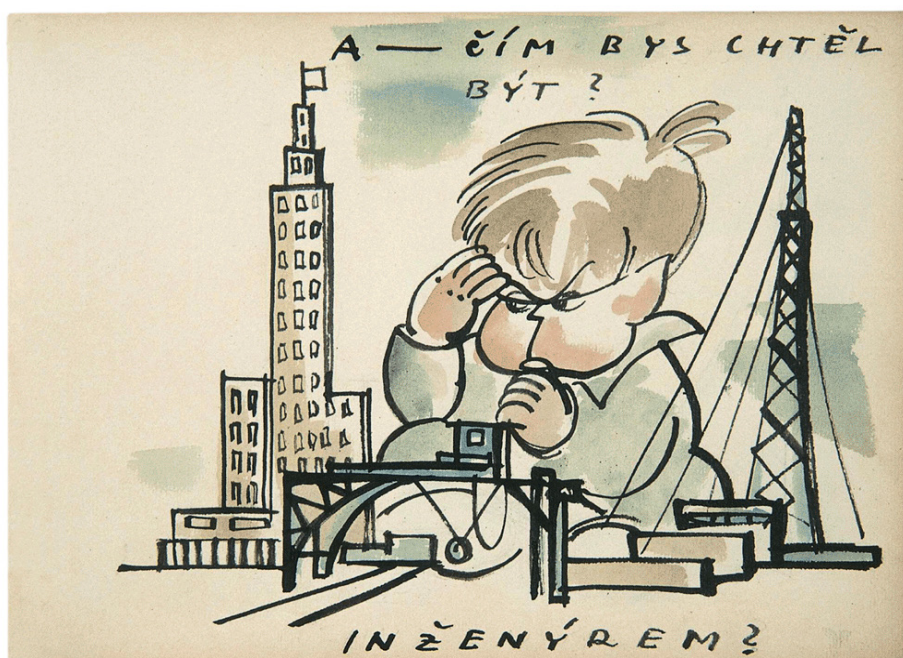
4. איזו משמעות יש לבובה היום?

האלבום של תומי

בד"ץ פריטה, תומי,
"זאת לא אגדה - זאת אמת!"
ירושלים, 2006

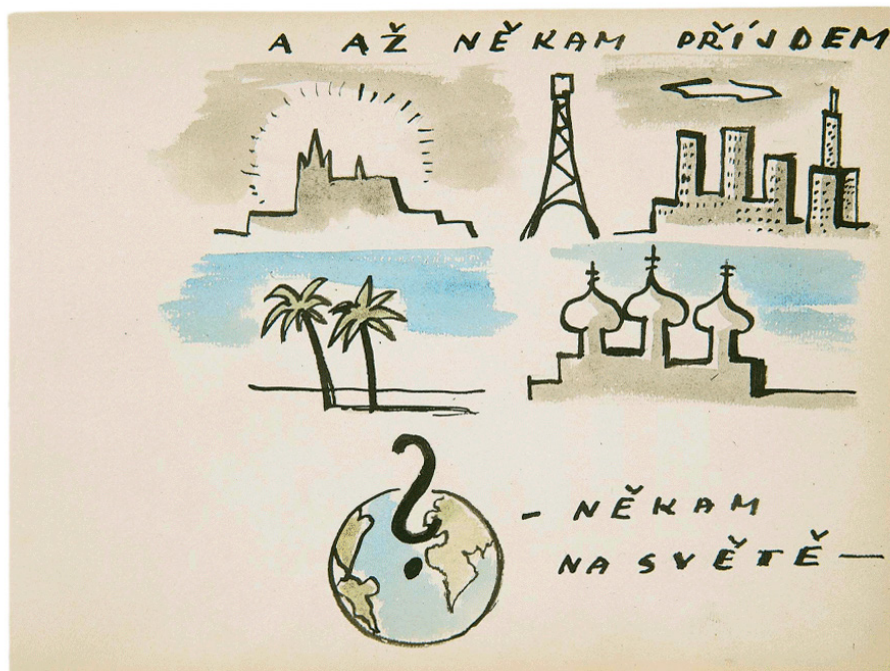
בד"ץ פריטה, תומי,
"ומה היית רוצה להיות? מהנדס?"
ירושלים, 2006

בדז'יק פריטה, תומי,
"לתומי ליום ההולדת השלישי בטרזין,
22 בינואר 1944"
ירושלים, 2006

בדז'יק פריטה, תומי,
"אנחנו סקרנים מי תהיה הכלה שלך"
ירושלים, 2006

בדז'יך פריטה, תומי,
"וכשנגיע לאיזהו מקום בעולם -"
ירושלים, 2006

האמן הצ'כי בדז'יך פריטה הגיע לגטו טרזיינשטט בנובמבר 1941 עם אשתו ובנם תומי אשר היה בן כמה חודשים. בדז'יך נתמנה למנהל המחלקה הטכנית בגטו שבה הסתייעו באמנים וביצירותיהם להפצת תעמולה שקרית על הגטו. אולם בסתר ציירו האמנים את המציאות האיומה. נוסף על ציוריו המחתרתיים הכין בדז'יך לבנו תומי, שלא הכיר את החיים מעבר לחומה, אלבום - מתנה ליום הולדתו השלישי.

בהקדמה לספר המציג את האלבום כתב תומי: "כשאני עצוב אני פותח את הספר שהכין לי אבא בדז'יך. אני מביט בי - בתומי הקטן שמצויר באלבום ולבי מתחמם. האלבום דומה בעיני לאלבומי התמונות והסיפורים שהכנתי לילדי...".

1. באילו נושאים עוסקים ציוריו של האב?
2. מה מאפיין את הציורים? התייחסו לסגנון ולצבע.
3. מדוע בחר האב להתמקד בנושאים אלו ובסגנון זה?
4. מדוע היה חשוב לאב לצייר את האלבום לבנו?
5. איזו משמעות יש לספר היום?

התנ"ך המאוייר

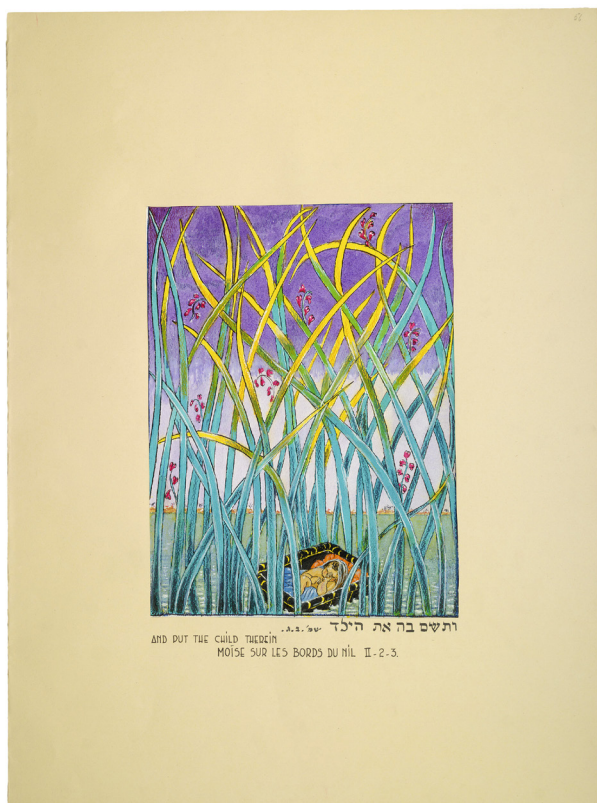

כריכת התנ"ך המאוייר
של קרול דויטש

התנ"ך המאוויר

קרול דויטש
 "ויגברו המים" (בר' ז:כ"ד), 1941-1942
 גואש, דיו וגיר צבעוני על נייר
 אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים
 תרומה מעיזבון בת האמן, אינגריד הנדריקס אברמס, שיקגו

קרול דויטש
 "ותשם בה את הילד" (שם' ב:ג), 1941-1942
 גואש, דיו וגיר צבעוני על נייר
 אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים
 תרומה מעיזבון בת האמן, אינגריד הנדריקס אברמס, שיקגו

התנ"ך המאוייר

קרול דויטש
 "והנה עלה בית טרף בפיה" (בר'. ח. יא.), 1941-1942
 גואש, דיו וגיר צבעוני על נייר
 אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים
 תרומה מעיזבון בת האמן, אינגריד הנדריקס אברמס, שיקגו

אינגריד דויטש הפעוטה וסבתה רגינה הסתתרו במזרח בלגיה. בתום המלחמה שבו לדירתן באנטוורפן ונוכחו לדעת שהגסטפו רוקן אותה מרהיטים ומחפצי ערך ב"מובלאקציון", פעולת בזיזה שיטתית שמטרתה הייתה העברת הרכוש היהודי השדוד לגרמניה. למרבה הפלא נשארה בבית תיבת עץ גדולת ממדים, מלאכת מחשבת, מעוטרת במגן דוד ובמנורת שבעת הקנים. הכתובת החרוטה בתיבה בעברית ובאנגלית מורה כי בתיבה צ"ט ציורים לחמשת חומשי התורה, וכי את התיבה על תכולתה יצר במשך שנה שלמה, בתש"א-תש"ב (1941-1942), קרול דויטש, אביה של אינגריד. למרות העוצר ואימת הרדיפות שקד הצייר דויטש על היצירה כמתנה לבתו בת השנתיים. כעבור זמן נתגלה להן כי קרה הנורא מכול: פלה וקרול דויטש שולחו בספטמבר 1943 לאושוויץ, שם נרצחה פלה. קרול הועבר למחנה זכסנהאוזן ואחר כך לבוכנוולד, שם מת מאפיסת כוחות בדצמבר 1944.

1. באילו נושאים עוסקים ציוריו של האב?
2. מה מאפיין את הציורים? התייחסו לסגנון ולצבע.
3. מדוע בחר האב להתמקד בנושאים אלו ובסגנון זה?
4. מדוע היה חשוב לאב לצייר תמונות לבתו?
5. איזו משמעות יש ליצירות אלו היום?

המשקפיים של אמה

טולה וולך הייתה כבת שש עשרה כשכבשו הגרמנים את לודז'. זמן קצר לאחר הכיבוש ברחו אביה ושני אחיה לכיוון מזרח. טולה, למרות הפצרותיה של אמה בלומה שתצטרף אליהם, לא רצתה להשאיר את אמה החולנית לבד ונתרה עמה בלודז'.

ארבע שנים וחצי של רעב, געגועים וייאוש בגטו לודז' הן עברו יחד כשהן דואגות זו לזו ופוחדות מפני שילוחים ופרידה, מנת חלקם של רבים כל כך.

באוגוסט 1944, עם חיסולו של גטו לודז', שולחו טולה ואמה לאושוויץ. על הנסיעה בקרון לאושוויץ מספרת טולה:

כשנהיה כבר יותר לילה, ירדתי על הרצפה. התיישבתי על יד אמי והמחשבות שלה היו לי כל כך ברורות, כי במשך כל השנים אנחנו כל כך התגעגענו לאבא ולאחים שלי, ולא ידענו מה אתם. ידענו שהם ברחו לרוסיה ולא ידעו מה אתנו,

והיא הייתה חולה ומסכנה ואומללה ואני כל כך רציתי לעזור לה. ולא היה לי במה ולא היה לי איך.

כשהגיעו לאושוויץ, למרות ניסיונותיה של טולה ללכת עם אמה, הן הופרדו בכוח, ובלומה נשלחה אל מותה. כשהוכרחה טולה עם כל שאר הנשים להתפשט ולתת את חפצי הערך, היא הוציאה מכיס מעילה טבעת שנתנה לה אמה ואת משקפי הקריאה של אמה שנותרו אצלה במקרה. את הטבעת זרקה לערמת החפצים ואת המשקפיים שמרה אצלה בטענה שהיא נזקקת להם כדי לראות. כעבור זמן מה השיגה חבל, והיא כרכה אותו סביבה גופה ועליו תלתה את המשקפיים.

טולה מספרת שאף שידעה שאת אמה לא תראה עוד, המשיכה לחפש אחריה גם כשעברה למחנה אחר. עם תום המלחמה הייתה טולה מהמעטים שהצליחו לשרוד ושחררו. לימים עלתה לארץ והקימה משפחה. לפני כמה שנים הגיעה טולה מלצר ליד ושם וביקשה למסור את המשקפיים של אמה. את המעשה הסבירה כך:

אני הבאתי אותם ליד ושם כי הם היו אצלי הרבה שנים ומדי פעם הייתי פותחת את החבילה וראיתי שהם נשברים ומתפוררים ומהפירורים היו כל פעם פחות ופחות ואני לא הבנתי, לא הבנתי מה יהיה, אני אמרת וייקחו הילדים ויזרקו את הפירורים האלה. זה ממש כל פעם פחות, עד שפעם הבאתי את זה ליד ושם...¹

1. מדוע שמרה טולה את המשקפיים של אמה בכל תקופת המלחמה וגם לאחריה?
2. האם המשקפיים הם ביטוי לבדידות או ליחיד?
3. מה הניע אותה להעביר את המשקפיים ליד ושם?

1. מתוך עדות בעל פה שניתנה באגף אוסף החפצים של מוזאון יד ושם.

הנעל של הינדלה

הנעל של הינדלה

ציפורה (ציפלה) ודב (ברקה) כהן היו זוג צעיר כשהועברו עם בתם הינדלה (הינדה) בת השנה, שנולדה בגטו לאחר שאיבדה ציפורה את עוברה הראשון, לאלקסוט שמחוך לגטו קובנה עם עוד כאלף אסירים כדי לבצע עבודות בנייה בשדה התעופה. באלקסוט הופרדו הנשים והילדים מן הגברים, וציפורה ובתה נרדמו לילה לילה חבוקות ובוכיות מגעגוע, מפחד ומרעב. בבקרים יצאו המבוגרים לעבודה, והילדים נשארו מאחור בטיפולם של קומץ מבוגרים וקשישים.

בוקרו של 27 במרס 1944 היה שונה. במקום לעסוק בעבודתן הקבועה נשלחו הנשים עם הגברים, מהשער האחורי של המחנה, לעבודה בשדה התעופה והועסקו בעבודות קשות ללא מטרה נראית לעין. כולם חשו כי דבר מה מתרגש ובא. כאשר חזרו האסירים אל המחנה לעת ערב, נדהמו לגלות כי ילדיהם נלקחו לבלי שוב. התברר כי לאחר שיצאו המבוגרים לעבודתם החלה אקציית הילדים. שלוש מאות ילדי המחנה הועברו לרכבות לאושוויץ, שם נרצחו עם הגיעם. הינדלה שהייתה אז בת שנתיים נלקחה ממיטתה כשהיא חולה באבעבועות רוח ומכוסה בשמיכה שהמטפלת הצליחה לעטוף אותה בה ברגע האחרון.

דב וציפורה עמדו שעות המומים וכואבים ליד מיטתה הריקה של בתם. תחת המיטה מצאו זוג נעליים וזוג כפפות שציפורה סרגה לבתה. דב לקח אחת מן הנעליים, חרט בסולייתן את תאריך האקצייה ונשבע בלבו כי היא תישאר עמו כל ימי חייו.

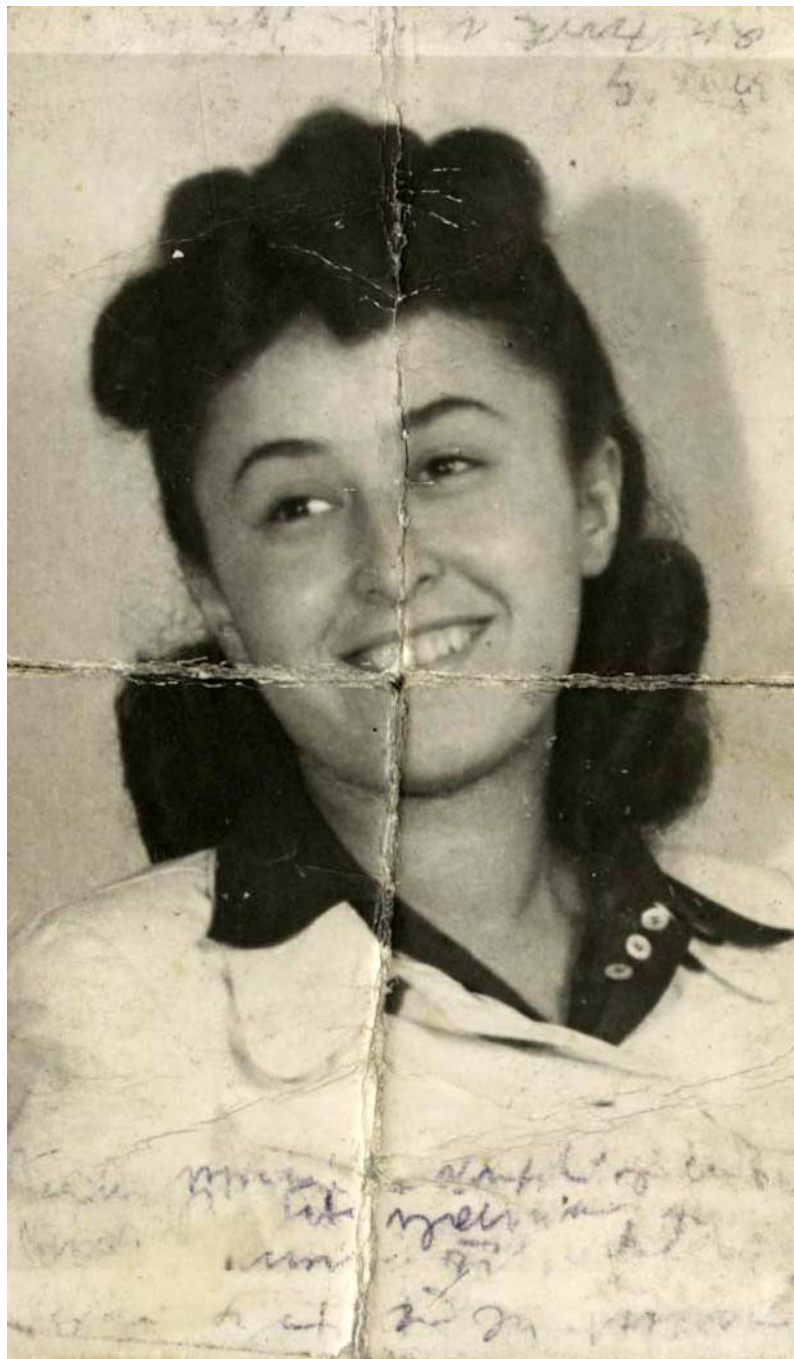
בהמשך המלחמה הצליחו דב וציפורה להימלט אל היער. הצבא האדום שחרר אותם, ובשנת 1947 נולדה להם בת. משפחה כהן עלתה לארץ ישראל בשנת 1960.

על פי בקשתם, העבירה נכדתם ליד ושם לאחר מותם את חפציה של הינדלה הקטנה אשר עליהם שמרו מכל משמר כל ימי חייהם.

1. מדוע שמרו בני הזוג על הנעל? איזו משמעות קיבלה הנעל עבורם?
2. מדוע היה חשוב להם להעביר את החפץ ליד ושם? מדוע ביקשו לעשות זאת רק לאחר מותם?

תמונתה של אנני

תמונתה של אנני, אותה
שמר פאבל, במשך שהותו
באשוויץ

תמונתה של אנני

בספטמבר 1944 נשלחו מטרזין לראשונה שני טרנספורטים של צעירים בלבד. אנני ופאבל, שהכירו ונעשו חברים בטרזין, נישאו בחטף שלושה ימים קודם לכן, מתוך תקווה שכך יקל עליהם לאתר זה את זה בהמשך. ב־29 בספטמבר נשלחו בטרנספורט לאושוויץ פאול, אחיה הצעיר של אנני, חתנה הטרי פאבל וחתנה של אחותה ציפורה, שנישאה אף היא בגטו.

ימים מספר לאחר מכן, יחד עם עוד רבות מבנות זוגם של הצעירים שנשלחו בטרנספורטים הקודמים, התנדבו אנני, אחותה ואמה להצטרף לטרנספורט, בעקבות ההבטחה השקרית שניתנה להן - שכך יוכלו להתאחד עם יקיריהן.

במשך כל זמן שהותו במחנה שמר פאבל את תמונת אשתו הצעירה. בהתחלה שמר את התמונה בפיו, ולאחר מכן - בתוך הגרב. בצדה האחורי של התמונה רשומה הקדשה בצ'כית מאנני לפאבל. בריאיון שמסר באוגוסט 1990 סיפר פאבל על הכניסה למקלחות באושוויץ־בירקנאו:

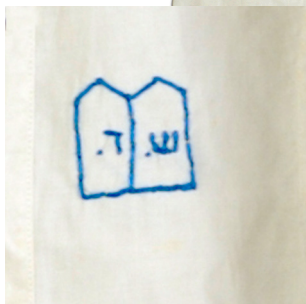
הורדנו את הבגדים. הורדנו הכל. פשוט לא נשאר עלינו שום דבר. אני השארתי אצלי דבר אחד – תמונה של אנני אשתי, זו שהייתי נשוי לה במשך שלושה ימים (בטרזין). את התמונה קיפלתי כך שתהיה מאד קטנה וכך בצורה זו הכנסתי (אותה) לפה. את התמונה נשאתי עמי כל הזמן עד סוף המלחמה. החבאתי אותה בבגדים, בכיסים, בהתאם למה שלבשתי. התמונה היתה מעין פָּטִיש, מושא לסגידה, מעין מזוזה. משהו שקישר אותי לחיים שבחוץ, לחיים הנורמליים. הייתי קשור רומנטית לאנני, קשר שהיה מאד מורכב, אך התמונה היתה משהו של נורמליות.

1. מדוע סיכן פאבל את עצמו על מנת לשמור על התצלום?
2. מה סימלה עבורו התמונה?

החולצה של שמואל דייץ

החולצה של שמואל דייץ

שמואל דייץ נכלא יחד עם משפחתו בגטו קובנה ויחד עם אביו מנחם מנדל עבד בעבודות כפייה בבניית שדה תעופה מחוץ לגטו. באחד הערבים, בעת חזרתם מן העבודה, ראו כי תושבי הגטו נקראו לאקציה והם עומדים בשתי קבוצות בכיכר העיר. מנחם מנדל ראה את הנולד וחילק את משפחתו לשלוש קבוצות שעמדו בנפרד כדי ש"היה הנותר לפליטה" (בראשית ל"ב, ח'-ט'). שמואל, בן ה-16, חיה פרומה, בת ה-15 והאח הצעיר יצחק, בן השנתיים, עמדו בקבוצה יחד. מנחם מנדל ביקש משמואל לשמש לילדים כאב. שמואל, חיה פרומה ויצחק חזרו בסוף האקציה לביתם. יתר המשפחה הועברה ל"פורט התשיעי", שם נרצחו כולם. שמואל מצא עבודה מוגנת כסנדלר בגטו. הוא הצטרף לתנועת "השומר הדתי" ולמחתרת של "ברית הציונים" אשר פעלה בגטו כדי לספק אמצעים לפרטיזנים שפעלו ביערות סביב קובנה. אף על פי שחש אחריות כלפי אחיו החליט שמואל, בעידודם של דודו ואחותו, לצאת את הגטו ולהצטרף לפרטיזנים, כדי שישאר סיכוי שאחד מבני המשפחה ישרוד. בתום המלחמה נותר שמואל יחידי מבני משפחתו.

על עזיבת הגטו שמואל מספר בעדותו:

בסעודת השבת הגיעה קשרית של מטה הפרטיזנים עם פתק שבו נכתב: 'עם חשכה עליך לעזוב את הגטו דרך הגדר הצמודה לבית הקברות הנוצרי וללון שם'.

לפני יציאתו הפתיעה אותו אחותו חיה פרומה במתנה - חולצה שעליה רקמה בחוט כחול את לוחות הברית ובהם ראשי תיבות שמו, ש.ד., ואמרה: "שני לוחות הברית יהיו צמודים ללבך... אתה מצטרף לפרטיזנים האדומים שמלחמתם היא גם נגד הדת...". שמואל עזב את הגטו עם אקדח בכיס אחד ותפילין בכיסו השני.

את החולצה שקיבל מאחותו בעת פרידתם לא פשט כל זמן לחימתו בשורות הפרטיזנים. גם לאחר השחרור, בעת שברח מליטא לרומניה, לבש את הכותונת.

1. מדוע העניקה פרומה לשמואל את החולצה?
2. מדוע הקפיד שמואל ללבוש אותה לאורך כל תקופת הלחימה?
3. שמואל לבש את החולצה גם בחתונתו. מדוע לדעתכם עשה זאת?

